

1/2014

45. vuosikerta
Kasvatusopillisen aikakauskirjan 151. vuosikerta
Kasvatus ja koulun 100. vuosikerta

Kasvatus

Pääkirjoitus

Arto Jauhiainen – Juhani Tähtinen 3 Muutosten voimat ja suunnat

Artikkeleita

Reijo Miettinen 7 Kykenevöittävä hyvinvointivaltio ja koulun kehittämisen haasteet

Hannu L. T. Heikkinen – Tomi Kiilakoski 20 Opetussuunnitelmatyö kollektiivisena tahdonmuodostuksena Jürgen Habermasin oikeuden diskurssiteorian valossa
– Rauno Huttunen

Sari Sulkunen – Kari Nissinen 34 Suomalaisnuorten lukijaprofilit

Sanna Vehviläinen 49 Väitöskirjaohjauksen mallit ja opiskelijan osallistuminen

Kolumni

Liisa Karlsson – Riikka Hohti 65 Päättävä, kuuntele lasta!
– Tuure Tammi – Johanna Olli
– Hanna Hakomäki

Lyhyempiä kirjoituksia

Tiina Tuijula – Marjo Nieminen 67 Aikuisopettajaopiskelijoiden portfoliokertomusten identiteettipuhe

Puheenvuoroja

Pasi Koski 74 Liikunnalliseen elämäntapaan
kasvattamassa

Kirja-arviointeja

Markku Jahnukainen 79 Setien soluttautuminen koulumaailmaan

Jukka Rantala 81 Aineenopettajan suoravalintakoulutus
puntarissa

Merja Kauppinen 83 Luku- ja kirjoitustaitoja päivittämässä
– lukutaitopedagogiikkaa
opettajankoulutuksessa

Pauli Arola 87 Koulutus yhteiskunnallisena
tutkimuskohteena

Kaisu Rättyä 89 Johdatus opetuksenkehittämistutkimuksen
käytäntöihin

Pekka Saaristo 91 Yksityiskohtaisia ohjeita tutkielman
kirjoittajalle

Nina Honkela 95 Vanhemmuus- ja ihmissuhdetaitoja
ruuhkavuosiin

Johanna Oljemark 98 Suomalaiset ovat historiakansaa

English Summaries

101

Kirjoittajat

103

Muutosten voimat ja suunnat

Kulunut mutta hyvin tosi on sanonta, jonka mukaan mikään muu ei ole pysyvää kuin jatkuva muutos. Maailma ympärillämme muuttuu nopeasti, mistä seuraa, että tulevaisuuden hahmotaminen pidemmällä perspektiivillä käy yhä vaikeammaksi. Kurkistus historiaan opettaa meille sen, kuinka vaikeaa suurten muutosten ennakointi voi olla. Juuri kukaan ei osannut ennustaa 1980-luvun alussa Neuvostoliiton luhistumista tai Berliinin muurin murtumista, puhumattaakaan digitaalisesta vallankumouksesta ja sen seurauksista. Muutoksella on monet kasvot. Se voidaan nähdä valistus- ja vallankumouksien ja modernisaation synnyttämänä edistysuskona, ajatuksena historian kulusta kohti parempaa yhteiskuntaa ja kulttuurina. Tätä muutoksen tulkintaa himmentävät aikamme tulevaisuudenkuvat asioiden muuttumisesta lopullisesti huonompaan suuntaan mahdollisine ekokatastrofeineen ja muine suurine riskeineen.

Muutos on elimellinen osa politiikkaa, eikä vain globaaleihin ”pakkoihin” alistumista ja sopeutumista. Poliitikassa käydään kamppailua ennen kaikkea siitä, keillä on valtaa vaikuttaa yhteiskunnan muutokseen ja osoittaa sen suunta. Muutoksella myös legitimoidaan vallankäyttöä. Historiasta löytyy kammottavia esimerkkejä siitä, miten muutos on asetettu palvelemaan vain vallanpitäjien pyrkimyksiä vailla inhimillisyyttä ja vastuuta. Kritiikki ja toisinajattelu voidaan tarvittaessa leimata muutosvastarinnaksi, edistyksen jarruttamiseksi. Muutos on myös rahakysymys. Markkinat perustuvat jatkuvalla muutoksella. Tuotteita, pakkauksista autoihin ja tietokoneohjelmiin, muunnellaan jatkuvasti kysynnän lisäämiseksi ja voittojen kasvattamiseksi. Kuluttava ihminen on saatava haluamaan jatkuvasti uutta. Tuotekehittelijät ovat tämän päivän todellisia muutosagentteja ja ihmismielen ja käyttäytymisen insinöörejä. Muuttaminen, uudistaminen ja kehittäminen muuttuvat helposti myös ideologiaksi, jolloin niistä tulee itsetarkoitus.

Tulkittiinpa muutosta miten tahansa, tänään muutos nähdään totaliteettina, joka väijäämättömästi ympäröi meidät. Globalisaatio näyttäytyy tällaisena muutoksen imperatiivina. Muutokseen on reagoitava, siihen on sopeuduttava, ja sitä on pyrittävä hallitsemaan ja johtamaan. Kansakuntien, instituutioiden, organisaatioiden ja yksilöiden on kyettävä alituisesti muuttumaan, jotta ne eivät putoaisi niin kutsutusti kehityksen rattailta. Bisnesmaailmasta lähtöisin oleva ketteryuden käsite on laajenemassa kaikkien organisaatioiden ja yksilöiden ideaaliksi. Enää ei riitä, että on joustava ja kykenevä reagoimaan muutoksiin. On oltava vieläkin enemmän muuntautuva, on osattava haistella ja ennakoida muutoksia ja uusia trendejä, on kyettävä kevyesti hylkäämään vanha ja on osattava ketterästi kääntää kurssia. Kilpailuyhteiskunnassa pysähtyminen tai vauhdin hiljentäminen merkitsevät rappiota, tappiota ja taantumaa. Muutosta on tuotettava jatkuvasti, jotta kehityksen suuri pyörä ei seisahtaisi.

Viimeiset vuosikymmenet ovat olleet myös koulu- ja yliopistomaailmassa monien muutos-

ten aikaa, jolloin koulutusjärjestelmää ja koulutusprosesseja kaikilla niiden tasoilla on uudistettu voimakkaasti. Muutos jatkuu edelleen. Työn alla ovat olleet jo monia vuosia peruskoulun ja lukioiden opetuksen uudistamishankkeet samaan aikaan, kun suurta yliopistoreformia viedään käytäntöön ja syvennetään. Kasvu, kasvatus ja sivistys ovat lähtökohtaisesti yksilön muuttumista eli siis hänen tulemistaan tiettyjen tavoitteiden ja arvojen suunnassa paremmaksi ja kykeneväksi osallistumaan yhteiskunnan rakentamiseen ja sen muuttamiseen (ks. Miittisen artikkeli tässä numerossa). Koulutusinstituutiot kasvattavina ja sosiaalistavina instituutioina osallistuvat yksilöiden ja yhteiskunnan muuttamiseen mutta myös kulttuuriperinnön säilyttämiseen. Tästä koulun kaksoisluonteesta seuraa jännitteitä ja jatkuvia kiistoja ja neuvotteluja koulun tehtävästä yhteiskunnassa. Historiallinen tarkastelu kouluinstituutioiden muutoksesta osoittaa, että koulun sisältä lähtevä muutos ja uudistuminen eivät kuulu sen perimmäiseen luonteeseen. Muutokseen on tarvittu yleensä jokin ulkopuolinen vahva sysäys ja pitkäaikaista eri intressipiirien köydenvetoa.

Olellainen piirre reformeissa on ollut muutosvoimien ja vaikuttajatahojen monipuolistuminen muutosten takana. 1990-luvulta lähtien koulutus, kuten muukin yhteiskuntapolitiikka, on ollut yhä vähemmän kansallinen asia. Erityisen konkreettisesti tämä on näkynyt korkeakoulutuksessa mutta monin tavoin myös peruskoulutuksessa, joskin välittyneemmin. Kansalliseen politiikkaan vaikuttavat yhä enemmän kansainväliset virtaukset ja monisäikeinen ohjailun ja vaikuttamisen hybrisi. Esimerkiksi uuden yliopistolain takana vaikuttivat merkittävästi OECD:n arviot ja suositukset. Koulutuspoliittisten linjausten yksi keskeinen johtoajatus on ollut päätösvalan siirtäminen paikalliselle tasolle ja oppilaitoksiin, mistä esimerkkeinä ovat kunta- ja koulukohtaiset opetussuunnitelmat ja yliopistojen taloudellisen autonomian lisääminen. Toisaalta juuri uudistusten taustalla vaikuttaneita kansainvälisiä virtauksia on levitetty ja suodatettu poliittisen ja hallinnollisen eliitin linjaamina ylhäältä alas. Esimerkiksi 1990-luvulla toteutettua kouluvalintapolitiikkaa eivät suinkaan ajaneet vanhemmat tai opettajat vaan ylemmät tahot.

Erilaiset kansainväliset arviot, vertailut ja rankinglistat ovat oleellinen osa tämän päivän koulutuspoliittista ohjailua. Ne ovat hallintaa etäältä ja numeroiden avulla. Kansainvälistyvissä maailmassa ne ovat toki välttämättömiäkin, mutta vaarana on, että ne johtavat myös poukoilevaan politiikkaan, jonka seurauksena tehdään hätiköityjä johtopäätöksiä ja muutosvaatimuksia. Tätä kuvastaa osuvasti episodi viime vuoden lopulta, jolloin paljastui, etteivät Suomen peruskoululaiset olleetkaan enää PISA-mittausten kärjessä. Välittömästi tulosten julkistamisen jälkeen syntyi julkisuudessa melkoinen ”jottain tarttis tehdä” -diskurssi. Joidenkin puheenvuorojen perusteella opettajankoulutuksen taso oli romahtanut, toisten arvioiden mukaan synnä sijoituksen putoamiseen oli maamme koulujen vaipuminen tietoteknologian hyödyntämisen takapajulaan. Esitettiin myös arvio, että tulos oli terveellinen näpätys suomalaisille, jotka olivat jääneet aiemman menestyksen laakereille lepäilemään. Ministeri peräänkuulutti koulun perustavanlaajuisia kehittämissuunnitelmia. Kirjaimellisesti yhdessä yössä syntyi vaikutelma, että koko peruskoulumme perusta oli pettänyt. Nämä välittömät reaktiot muistuttavat amerikkalaisten vuoden 1957 ilmeisen liioiteltua Sputnik-shokkia, jonka seurauksena USA:n koulutusta uudistettiin voimakkaasti muun muassa panostamalla luonnontieteiden opetukseen – ja huomattavilla resurssien lisäyksillä julkisiin kouluihin. PISAn kaltaiset mittaukset näyttävät ainakin muuttavan tulkintoja koulun todellisuudesta suuntaan tai toiseen – sijoituksen mukaan. Toinen kysymys on, missä mitassa niiden perusteella voidaan aidosti muuttaa koulun toimintaa.

Erilaiset rankinglistat ja vertailut kykenevät kuvaamaan vain rajoitetusti todellisuutta. Sijoituslistoilla on loppujen lopuksi toisarvoinen asia verrattuna pitkäjänteiseen toimintaan ja kehittämistyöhön, puhumattakaan ruohonjuuritason kasvatuksen ja opetuksen todellisista päämääristä ja tuloksista. Tällaiset arviot muistuttavat tuskallisen paljon talouselämästä tuttuja pörssiveto-

sen kvartaalitalouden ohjausmekanismeja, jotka ovat sotkeneet haitallisesti yritysten, ja laajemmin koko maailmantalouden, pitkäjänteisen, eettisesti kestävä ja vastuullisen kehittämisen ja toiminnan. Kysyä sopii, näinköhän tällaiset talouselämän logiikalle perustuvat arvot ja mittarit ovat kasvatus- ja sivistyslaitosten ohjausmekanismeina tarkoituksenmukaisia. Jostakin syystä, vaikka monet alan tutkijat ovat kysyneet tämän perään jatkuvasti, valittua kehityssuuntaa vie-dään väijäämättömästi eteenpäin, ikään kuin tälle ei olisi olemassa mitään vaihtoehtoja, joita kannattaisi pysähtyä arvioimaan. Vaikka resurssitekijät asettavat toimijoille reaaliset reunaehdot, ei lyhytnäköisten "voittojen" saamisen toivossa kannattaisi ryhtyä rahavallan tahdottomiksi reneiksi. Herää myös kysymys, missä mitassa koulutuspolitiikallamme on selkeitä tavoitteita, joihin uudistuksilla pyritään, vai ollaanko pakotettuja vain ketterään reagointiin kansainvälisten virtausten sekä taloudellisten reunaehtojen pohjalta. Onko tässä maassa oikeastaan kenelläkään näkemystä siitä, mihin koululaitostamme ollaan viemässä ja miksi? Riittävätkö 1990-luvulla koulutuspolitiikan ylimmiksi arvoiksi määritelty yksilöllisyys, valinnanvapaus ja joustavuus koulun hedelmällisen kehittämisen rakennuspuiksi? Meneillään olevassa lukiouudistuksessa pähkäillään nyt paitsi pakollisten aineiden roiman karsimisen myös yleissivistyksen uudelleen-määrittelyn kanssa. Tässä ollaan isojen kysymysten äärellä. Määritelläänkö nyt yleissivistystä lu-kiouudistuksen tarpeisiin vai päinvastoin? Määrittykö koulussa omaksuttu yleissivistys viime kädessä yksilöiden kiinnostuksen ja (aine)valintojen kautta? Opettajiston keskuudessa oppiai-neiden valinnaisuudesta ei ainakaan vallitse yksimielisyyttä.

Talouden, tehokkuuden ja globaalien rautaisten reunaehtojen sisällä on jakettava kysyä, voitaisiinko koulutuspolitiikan suuntaa ja arviointia määrittää enemmän ruohonjuuritasol-ta tulevien tarpeiden ja kehittämisideoiden pohjalta. Olisiko vähän hitaampi, alhaalta tuleva, muutostahti mahdollista? Vai puuttuuko "ylätasolta" vain luottamus alan kentän toimijoiden muutoshalukkuuteen ja -kykyyn? Ilmiöhän ei ole vain suomalainen, vaan nyt tuntuu hallin-to- ja johtamiskulttuuri muuttuneen kaikkialla enemmän tai vähemmän ylätasen ohjaukseksi, jossa erilaisilla arviointi-instrumenteilla on keskeinen rooli. Yhä enemmän erilaiset asiantunti-ja- ja intressiryhmät, konsulttitoimistot ja eliittipoliitikot näyttävät ottaneen koulutusinstitu-tiot rautaiseen syleilyynsä ja sitä tiukemmin, mitä merkittävämmäksi taloudellisen kehityksen veturiksi koulutus on asetettu.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö suunnittelussa ja kehittämistyössä olisi pyritty ot-tamaan huomioon käytännön toiminnan tason näkökulmia tai jätetty lainkaan tilaa ruohon-juuritason omalle aktiivisuudelle tai pyritty lisäämään suunnittelun avoimuutta. Uskonnon ja elämäkatsomustiedon yhteisopetuskokeilut pääkaupunkiseudulla sekä meneillään olevat ope-tussuunnitelmauudistukset ovat esimerkkejä näistä. Internetin suomina menetelmiä on hyödyn-netty opetussuunnitelmien perusteiden työstämisessä. Tämä onkin hyvä kehityssuunta, kunhan valmius kuunnella näitä kenttätasolta nousevia ääniä lisääntyisi suunnittelu- ja strategiatasolla. Tähän on hyvät mahdollisuudet, sillä suomalainen opettaja ja koulu nauttivat edelleen kansain-välisesti katsoen suurta autonomiaa. Ylemmän tason tarkastusjärjestelmää ei ole, ja arviointipo-litiikamme nojautuu pikemminkin kehittämiselle kuin kontrolloinnille.

Millainen valmius päättäjillä on oikeasti astua dialogiin kenttäväen kanssa, on suuri tule-vaisuuden kysymys kasvatus- ja koulutusinstituutioiden ja laajemminkin yhteiskuntapolitiikan suunnittelun kannalta. Deliberatiiviseen suunnitteluun ja päätöksentekoon on ainakin vielä nyt matkaa, vaikka orastavaa halua tähän on jo havaittavissa. Toisten näkemysten huomioonot-tamisen ja kuuntelemisen heiveröisyys tuli selkeästi ilmi yliopistouudistuksessa. Valtion johto kuvaili reformia "fantastiseksi"; Suomen Kuvalehti kuvaili sitä artikkelissaan "kaikkien aikojen fiaskoksi". Luonnollisesti voimme vasta muutamien vuosien kuluttua päätellä, kumpi näistä tul-kinnoista kuvaa paremmin nykyistä yliopistouudistusta. Voisi kuitenkin olettaa, että uudistusten

tulokset olisivat parempia, jos yliopiston henkilöstön ääntä kuunneltaisiin jatkossa enemmän.

Koulu- ja yliopistouudistukset ovat olleet kiitettävästi esillä Kasvatuksen sivuilla viimeisten vuosien aikana. Viime vuonnakin julkaistiin useita alamme kehitystä käsitteleviä puheenvuoroja, joiden aiheena olivat muun muassa peruskoulun opetussuunnitelman kehittämistyö ja opettajankoulutukseen liittyvät kysymykset. Samoin tässä numerossa on kaksi artikkelia, jotka avaavat yhteiskunnan, suunnittelutyön ja koulun kehittämiseen liittyviä kysymyksiä ja ongelmakenttiä. Näissä molemmissa esitetään mielenkiintoisia näkemyksiä muun muassa koulutuksen kehittämiseen ja suunnitteluun liittyvästä ohjaukulttuurista ja siihen kytkeytyvistä valtakysymyksistä. Myös tämän vuoden tulevissa numeroissa on tiedossa kirjoituksia muun muassa lukion kehittämisestä ja koulutuksen arvokysymyksistä. Yhteiskunnallisesti ja koulutuspoliittisesti orientoituneita artikkeleita, lyhyempiä kirjoituksia sekä kantaottavia puheenvuoroja otamme mielellämme vastaan enemmänkin. Ne vaikuttavat osaltaan muutosten suuntiin.

Arto Jauhiainen – Juhani Tähtinen